WIKIPEDIA

Mins

Van Wikipedia

Dit artikel is gesjreve (of begós) in 't Mestreechs. Laes hie wie v'r mit de versjillende saorte Limburgs ómgaon.

De **Mins** (*Homo sapiens*) is 'nen hiel hoeg oontwikkelden primaot oet de familie Minsape, mèt gans rechopstoonde gaank, weineg hoedsbehaoring en hendeg groete herses. Mèt dees lèste eigensjap heet heer ziech 'n civilisatie um ziech heer kinne bouwe, en heet heer 'n aontal unieke kwaliteite die häöm in eder geval vaan de meiste bieste oondersjeie: 't vermoge tot taolvörming, 't gebruuk vaan wèrktuige en de idee vaan de ziel. Recent oonderzeuk heet evels aongetuind tot sommege aander hoegoontwikkelde bieste ouch aon al of e paar vaan dees kinmèrke voldoen, wie de chimpansee, d'n toemeleer en 't verke. 't Versjèl is dus neet wezelek, meh wel evident, umtot 't nivo wat de mins in zien besjaoving haolt väöl hoeger ligk. De wetensjap die de mins bestudeert is de antropologie.

Inhawd

Evolutie

Zuug ouch: Evolutie vaan de mins

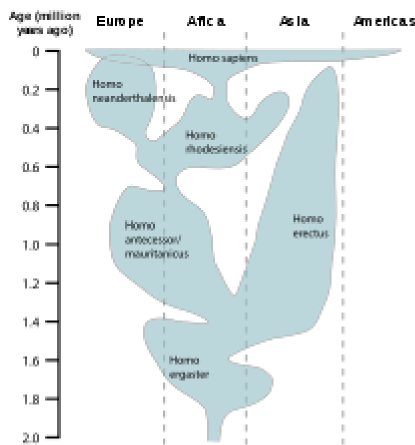
Sinds de opstèlling vaan de evolutietheorie is de evolutie vaan de mins oetgebreid oonderzoch. Umtot me in de negentienden iew nog 'n ermeuj aon fossiele had, beholp me ziech toen veural mèt levende bieste. De ings aon de mins verwante biestesoort is de chimpansee (toen nog es ein, neet twie soorte gezeen); daorum meinde me soms tot de mins vaan de chimpansee aofstamde. De Neanderthalmins, oontdèk in 1856, liekende daobij 'ne plausibele tössestap. Zoe oontwikkelde me in dezen tied de idee vaan d'n "oermins".

De mins in verhajding tot aander ape

Veural in d'n twintegsten iew zien väöl mie fossiel minse- en minsapesoorte oontdèk en heet me ziech e completer beeld kinne vörme vaan de minseleke evolutie. Zoe woort al vrij snel dudelek tot de mins neet vaan noe levende ape *aofstamp*, meh wel 'ne gemeinsjappeleke veurvajer mèt ze heet.

Versjèllende soorte minsape stoon ummer ei stepke wijer vaan de mins eweg: mins, chimpansees, gorilla's, orang-oetan en gibbons vörme same de superfamilie *Hominoidea* (startloes ape); mins, chimpansees, gorilla's en orang-oetan vörme same de familie *Hominidae* (eigeleke minsape); mins, chimpansees en

gorilla's vörme same de subfamilie *Homininae* (Afrikaanse minsape); mins en chimpansees vörme same d'n tribus *Hominini* (klein, intelligente minsape); de moderne mins en "aapminse" veur häöm vörme same de subtribus *Hominina*; de moderne mins en al zien veurgengers en ing verwante (allemaol mèt wiedgoonde teikene vaan intelligentie) vörme 't geslach *Homo* (mins).

Ein vaan de mies gaankbaar zeenswijze op de minseleke evolutie. Veur 't euverziech vereinvoudeg.

De aofsplitsing vaan de ape

Es ierste mins zouw me die soort mote, of kinne, neume die wél 'ne veurawwer vaan de mins is meh neet vaan aander bestaonde ape. De lèste gemeinsjappeleke veurawwer vaan mins en chimpansees waor mesjiens *Sahelanthropus tchadensis* ("Tsjaadse Sahelmins"), dee zeve mieljoen jaor geleie in midde-Afrika leefde. Neet allein vertuint zien gereemsel trèkke vaan zoewel chimpansees es lui, ouch de DNA-analyse vaan chimpansees en lui wijs drop tot de splitsing tösse de twie oongeveer vief miljoen jaor geleie gebäörde; tot in d'n tied wie S. tchadensis leefde de soorte nog neet oetereingegange waore. Oongeveer vief mieljoen jaor aajd is 't geslach *Ardipithecus*; dit kinne de ierste minse zien, al vinde sommege gelierde de fossiele nog te aap-echteg. Oonumstreje zien de versjèllende lede vaan *Australopithecus*, die tösse veerenhaaf en twieënhaaf mieljoen jaor geleie roondlepe. De lede vaan dit geslach lepe oongeveer rechop meh hadde nog relatief klein herses en kóste nog gein werktuige. Oet de Australopitheci kaome twie nui geslachte veurt: *Paranthropus* en *Homo*.

't Geslach Homo

't Ierste geslach bleef oongeveer e mieljoen jaor bestoon. 't Twiede geslach bleef langer, en evolueerde wezelek wijer door. D'n ierste, of in eder geval aajds bekinde, vertegewoordeger vaan dees "echte minse" hètde *Homo habilis*, wat "hendege mins" beteikent. Me meint tot heer al 't vuur beheersde en primitief werktuige maakde. Ein vaan zien opvolgers - dao zien mie fossiel minsesoorte gevoonde meh die weure, umtot ze minder belaankriek zien, boete besjouwing gelaote - waor *Homo ergaster*, wat zoeväöl beteikent wie "wèrkmins" en dus oongeveer op 'tzelfde neerkump wie *H. habilis*. Heer had nog groeter herses en heer weurt oonder mie geach de veurluiper vaan de minseleke taol ("Hmmmmm" - holistische, manipulatief, multi-modaal, muzikaal en mimetische communicatie) es ierste te höbbe beheers.

De naokoumelinge vaan *H. ergaster* splitsde ziech in *Homo erectus* en *Homo antecessor*, mèt de Mins vaan Denisova es meugeleke derde tak (Krause e.a. 2010). *H. erectus* (Dubois, 1892) beteikent "rechoploupende mins" ('n verawwerde benaoming, umtot heer, nao me noe wèt, lang neet d'n ierste minsechtege waor dee rechop leep). Heer versjèlde neet väöl vaan d'n ergaster meh waor hiel succesvol: heer verspreide ziech euver e groet deil vaan de wereld en bleef tot zier recent bestoon. D'n in 2004 geïdentificeerden *Homo floresiensis* (Floresmins), pas hoegoet e paar doezend jaor oetgestorve, weurt geach vaan *H. erectus* aof te stamme. *H. antecessor* intösse had alweer väöl groeter herses. Ziene naom, "veurvajermins", daank heer draon tot 'r es de lèste gemeinsjappeleke veurawwer gezeen weurt vaan de twie hoegs oontwikkelde minsesoorte: *Homo neanderthalensis* en *Homo sapiens*. D'n ierste stamde aof vaan 'n populatie antecessores die ziech in Europa en Wes-Azië vestegde. Heer waor good aongepas aon de kaw vaan de iestije en moot in intelligentie amper veur de moderne mins höbbe oondergedoon. Bij de *antecessores* die in Afrika bleve oontwikkelde ziech oetindelek d'n *Homo sapiens*, dee ziech euver de ganse wereld zouw verspreie. De oondersoort dee veer kinne weurt aongeduid es *Cro-Magnonmins*.

De hei besjreve evolutie is die wat euvereinkump mèt 't pleetsje heineve. Sommege zien in de Cro-Magnonmins en de Neanderthaler gein twie apaarte soorte meh meine tot ze väöl korter bijein stoonte. Aonhengers vaan die theorie spreke vaan *H. sapiens neanderthalensis* en *H. s. sapiens*. In dat lèste geval is 't ouch nog meugelek tot de blaanke en Aziatische lui veur e deil vaan de Neanderthalers aofstamme, umtot de Cro-Magnonmins ziech bij zien expansie mèt de Neanderthalers vermingk kin höbbe.

Fysieke kinmerke

De mins weurt vaanaajds tösse 160 en 170 cm laank; in modern tije is dat mie gewore door euvervleujeg ete en minder krenkde. Zie gewiech ligk tösse 60 en 80 kg; mennekes zien gemeinelek belaankriek zwoerder. D'n draagtied bedreug nege maond; de jäög vaan e minsekind doort zeker 16 jaor. De levesverwachting is de lèste iewe touwgenome vaan zesteg (veur gezon lui) nao tösse zeventeg en tachteg; oetsjeters behole al mie es 110. De mins heet zien liechaamsbehaoring zoe good wie verlore en dreug gemeinlek kleiaasj veur ziech tege de kaw de besjerme.

Sociaal leve

De mins is gemeinsjappelek georganiseerd en woent in groeter of kleiner gemeinsjappe van zelf gebouwde oonderkoumes (stei en dörpe). De take die de gemeinsjap nudeg heet weure door de gemeinsjap zelf verdeild oonder häör lede. De stei en dörpe vörme ziech gewoenelek tot volke. Konflikte tösse gemeinsjappe en volke zien tamelek frequent, me sprèk daan vaan *oorlog*.

't Intellek vaan de mins uut ziech in taol, wetensjap, religie en kuns. De soort is sterk op vermaak geriech, wat häöm de bijnaom *Homo ludens* oplieverde.

't Seksueel leve vaan de mins is oetgebreid, umtot de mins 't gaans jaor op seksualiteit is ingestèld. Aanders es zienen inge verwant de bonobo is de mins in princiep monogaam; dees eigensjap steit garant veur de creatie vaan families, in de minseleke maotsjappij veurnaom es kleinste sociaal einheid.
